

Слідчі ситуації початкового етапу розслідування перешкоджання законній професійній діяльності журналістів

Мацола Антоніна Антонівна – здобувач кафедри кримінального права і процесу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті визначено слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, запропоновано відповідний алгоритм дій органів досудового розслідування.

Ключові слова: засоби масової інформації, журналіст, законна професійна діяльність журналіста, слідчі ситуації, слідчий, розслідування, слідчі (розшукові) дії.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сферу масової інформації без жодного перебільшення можна назвати осередком сучасного суспільного життя. Поширюючи ті чи інші повідомлення та матеріали, засоби масової інформації створюють певну громадську думку, формують погляди, настрої, а, отже, і поведінку відомих особистостей, соціальних груп, а в кінцевому результаті – всього суспільства. Надане журналістам, як представникам ЗМІ, широке коло повноважень зі збору та розповсюдження інформації, з одного боку, законодавчо захищає права громадян і організацій цивільно-правовими способами, з іншого – робить журналіста об'єктом кримінально протиправних посягань, передбачених ст. 171 КК України.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Вивченню слідчих ситуацій та розробці на їх основі алгоритмів пошуку відомостей про кримінальне правопорушення та злочинця, а також рекомендацій з проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів на різних етапах розслідування приділяли увагу багато криміналістів.

Поняття слідчої ситуації вперше було запропоновано О. Н. Колесніченком, як "... певне положення в розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю певних доказів та інформаційного матеріалу, і що виникають у зв'язку з цим конкретними завданнями його збирання і перевірки" [1, с. 509], ще раніше Р. С. Белкін вказував на ситуаційний характер роботи з доказами [2, с. 331–333]. Цю ідею було розвинуто в роботах В. К. Гавло, Л. Я. Драпкіна, В. Є. Корноухова, І. М. Лузгіна, О. Р. Ратінова та інших учених-криміналістів.

Формулювання мети та завдань статті. Рекомендації щодо визначення основних напрямів і методів розслідування багато в чому залежать від слідчих ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування. У зв'язку з викладеним, на перший план виходить з'ясування основних напрямів і методів розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з перешкоджанням законній професійній діяльності журналістів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розкриваючи зміст можливих слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях про перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, необхідно зробити застереження, що типовість таких слідчих ситуацій є умовною. Конкретна слідча ситуація, як відомо, завжди виключно індивідуальна і типізувати її можна лише за одним елементом численних її компонентів. Вона характеризує певний стан кримінального провадження, вирішені й невирішені завдання, результати та труднощі розслідування, перспективу успішного встановлення обставин кримінального правопорушення.

На наш погляд, з усіх компонентів, складових початкової слідчої ситуації, найбільш значимим є розгляд саме її інформаційних і психологічних складових, що визначають повноту інформаційного забезпечення початкового етапу розслідування, а також його конфліктний, або, навпаки, безконфліктний характер. При цьому, безумовно, важливо враховувати і процесуально-тактичні, і матеріальні, і організаційно-технічні компоненти. Однак вони є достатньо універсальними, оскільки за певних обставин однаково притаманні слідчим ситуаціям у розслідуванні більшості видів кримінальних правопорушень. Водночас, саме інформаційний і частково психологічний компоненти слідчої ситуації впливають на специфіку, характер, обсяг і спряму-

вання версій, висунутих на початковому етапі розслідування.

Характеризуючи початкові дії слідчого у певній слідчій ситуації з метою перевірки окремих версій, слід урахувати таку обставину. Специфіка досудового розслідування у досліджуваній категорії кримінальних проваджень полягає в тому, що як невідкладна слідча (розшукова) дія тут часто непридатний, наприклад, традиційний огляд місця події. Водночас куди більш актуальними можуть бути: проведення обшуку; допит підозрюваного, потерпілого, свідків; призначення та проведення експертизи.

Для початкового етапу розслідування за фактом перешкоджання законній професійній діяльності журналістів характерні, на наш погляд, такі ситуації:

1. Від журналіста (редакції) надійшли відомості про вчинене кримінальне правопорушення і про винну в ньому особу, однак ще не зрозуміло, чи дійсно мало місце перешкоджання, і чи причетна до нього особа, вказана журналістом. Така ситуація може скластися за наступних обставин:

а) журналіст отримує від третіх осіб інформацію про суспільний резонанс, який викликала його публікація (репортаж) і про намір фігурантів відповідного матеріалу або осіб, що йому співчувають, чинити тиск на автора певним способом. Для попередження таких дій журналіст одразу звертається до правоохоронних органів за захистом своїх прав;

б) при підготовці матеріалу до поширення – публікації або трансляції, редакції, журналісту або третім особам стає відомо, що хтось, можливо, спробує перешкоджати виходу в світ продукції засобу масової інформації, що містить відповідний матеріал. Такій переконаності може сприяти висловлювання особи, яка володіє певними повноваженнями, про те, що він “не допустить” публікації інтерв’ю, “покарає” редакцію або особисто журналіста і т. ін.;

в) на ім’я головного редактора (або співробітника редакції) надходить анонімне повідомлення (у будь-якій з описаних форм) з вимогою направити свого співробітника (або прибути особисто) для висвітлення певної події або доручити йому збір матеріалу з певної теми, а потім опублікувати матеріал у певному обсязі та у певні терміни. При цьому вказуються і конкретні критерії, яким даний матеріал повинен відповідати. У разі відмови на редакцію обіцяють “наслати” різні перевірки; чи завдати шкоди господарській незалежності засобу масової інформації (наприклад, за допомогою здійснення монополістичних дій); або з погрозою пошкодження майна редакції; або вплинути на партнерів і примусити відмовитися від її укладення по планованій важливій угоді. На адресу окремого журналіста можуть висловлюватися погрози різного характеру і змісту.

В описаних ситуаціях, при зверненні до правоохоронних органів із заявою про перешкоджання, слідчому необхідно враховувати певний

суб’єктивний фактор, який дозволяє журналістам розцінювати будь-які висловлювання на свою адресу як “утиски свободи слова”. У зв’язку з цим основна увага повинна бути спрямована на встановлення підстав для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР за ст. 171 КК України.

Перш за все, варто ознайомитися з тією продукцією засобу масової інформації, яка послужила (або могла б послужити) приводом для протиправних дій. Це дозволить охарактеризувати слідчу ситуацію саме із “зовнішнього боку”. Стаття (репортаж, програма) дасть у розпорядження слідчого інформацію про можливі мотиви, якими керувався правопорушник, допоможе визначити коло зацікавлених у перешкоджанні осіб, і, крім того, може дати уявлення про ступінь небезпеки, яка (можливо) загрожує журналісту. Наприклад, різну оцінку отримає журналістський матеріал, що викриває великі фінансові махінації у сфері державного управління, та інформація про порушення посадовою особою підприємства законодавства про охорону праці. У першому випадку фігурантам публікації (програми) загрожує суворе кримінальне відповідальність, уникнути якої вони можуть спробувати і шляхом фізичного усунення журналіста. В іншому випадку побоювання журналіста за своє життя і здоров’я можуть бути й зовсім безпідставними.

Отриману таким чином інформацію слід обговорити з журналістом і з’ясувати, з яких джерел надійшла інформація про можливі плани перешкоджання, а також який ступінь довіри до цих джерел самого заявника. Крім того, до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР необхідно з’ясувати, в чому саме полягали протиправні дії і чи є свідки, здатні підтвердити дані факти. Рішення про виклик для дачі показань особи, на яку, як на підозрюваного, вказує заявник, залежить від думки слідчого з приводу перспективи розслідування: така бесіда можлива, якщо це не зашкодить цілям і завданням слідства.

Якщо заявник володіє точними даними про підозрюваного, слідчий повинен оперативно запросити і ретельно проаналізувати інформацію про нього з криміналістичних обліків. Доцільно за допомогою ОРЗ зібрати інформацію про діяльність цієї особи: рід її занять, рівень доходів, посадове становище і повноваження, а також про зв’язки зі злочинним світом. Якщо мова йде про загрозу вбивством або заподіяння шкоди здоров’ю (або майну), необхідно дати оперативним підрозділам доручення встановити спостереження за журналістом або його помешканням з метою забезпечення його безпеки. Якщо в розпорядженні слідчого є лист чи інше послання з погрозами або протиправними вимогами, то вже на цьому етапі може бути позитивно вирішено питання про внесення відомостей про кримінальне правопорушення за ст. 171 КК України. Одночасно і невідкладно повинна бути призначена і проведена відповідна експертиза для

встановлення авторства тексту та ідентифікації особи підозрюваного.

Підставою для внесення відомостей про кримінальне правопорушення за ст. 171 КК України може бути й запис (фонограма або відео-запис) інтерв'ю. Можлива й фіксація нападу на журналіста чи його помічника, якщо метою такого нападу є перешкоджання проведенню зйомки (звукозапису) інтерв'ю, репортажу або збору інформації про подію і т. д. У цьому випадку невідкладно має бути проведено освідчування або судово-медичну експертизу, з метою фіксації і процесуального оформлення ознак фізичного насильства, що було застосоване до журналіста (оператора, його асистента і т. д.).

В описаних вище випадках основний напрямок розслідування повинні складати дії, мета яких – встановлення самого факту перешкоджання, його конкретних обставин і причетності до нього певної особи (групи осіб). Першочерговим завданням є встановлення фактів, що становлять елементи складу злочину, передбаченого ст. 171 КК України, тобто встановлення підстав для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Наступна слідча ситуація характеризується встановленням факту перешкоджання, коли є конкретні ознаки примусу і відома особа, яка ці дії здійснює безпосередньо або за допомогою інших, залучених нею осіб. Можливі такі комбінації обставин:

а) під час підготовки матеріалу (можливо, про протиправну діяльність особи) журналіст отримує погрози безпосередньо від об'єкта свого професійного інтересу. Розмову, що містить погрози або інші ознаки примусу, вдається зафіксувати на відео- або аудіоплівку, підозрюваного – сфотографувати; у розпорядженні слідчого передається записка (лист) або повідомлення електронної пошти, авторство якого можна встановити;

б) можлива також ситуація, за якою фігурант журналістської статті, об'єкт уваги редакції, особисто зустрічається з журналістом (редактором) або його близькими, погрожує їм, завдає побоїв, завдає тілесних ушкоджень або загрожує їх життю. Крім того, з метою перешкоджання може бути вчинене й викрадення, наприклад, члена сім'ї журналіста (редактора). Такі ж дії можуть виконувати інші найняті ним особи, особистість яких відома або встановлена вже на початковому етапі розслідування. При цьому всі обставини, що відбуваються, вказують на мету – бажання перешкодити журналісту поширити або змусити його поширити будь-які відомості. Відомості, в свою чергу, можуть стосуватися як протиправної діяльності особи, так і посягати на його конституційні права та законні інтереси;

в) в іншому випадку протиправні дії можуть здійснюватися іншими особами за їх власною ініціативою. Це можуть бути друзі, родичі того, про кого збирається матеріал або була опублікована стаття (показаний сюжет). При цьому сам фігурант публікації (телерепортажу)

не давав таких вказівок і не знає про спроби “захистити” його ділову репутацію, честь і гідність чи допомогти уникнути відповідальності. Таке також може статися, якщо від репутації фігуранта статті залежить благополуччя інших осіб, наприклад, “покровителів” кандидата у депутати. Саме ці особи, за своєю ініціативою можуть здійснювати кримінально протиправні дії проти журналіста або редакції, виконуючи дії, передбачені іншими статтями КК України;

г) протиправні дії можуть відбуватися і з благих мотивів, в умовах крайньої необхідності. Наприклад, можливим є ненавмисне інформування противника про плани АТО на території Луганської та Донецької областей напередодні антитерористичної операції. Інший поширений випадок – інформаційний супровід антитерористичної операції, коли терористи мають можливість спостерігати за підготовчими діями спецпідрозділів АТО з телерепортажів, радіопередач, Інтернету. У цих випадках перешкоджання може носити цілком відкритий характер: можуть вилучатися камери, заборонятися польоти вертольотів, позбавлятися акредитаційних прав журналісти і т. д. Можливе також примушування засобу масової інформації до поширення певної інформації, яка прямо дезінформує супротивника;

д) необхідно враховувати можливість провокації або інсценування (коли в провокації бере участь сам журналіст). Це особливо актуально в періоди політичної активності. Наприклад, в умовах недобросовісної передвиборної агітації дуже привабливою виглядає можливість скомпрометувати кандидата в депутати будь-якого представницького органу, в тому числі шляхом звинувачення у вчиненні кримінально протиправного діяння. Спровокувати примусові дії щодо журналіста або інсценувати їх – особливо привабливий варіант, оскільки на тлі загострення відносин претендентів з пресою створити відповідну обстановку досить легко. Тому в слідчій ситуації, коли злочинець занадто явно позначений, слід виключно уважно поставитися до показань заявника. Однак подібні сумніви в сумлінності журналіста повинні стати причиною лише більш пильної уваги до деталей планування і проведення заходів, спрямованих на виявлення спроб образити особу, яка нібито здійснює примус працівників ЗМІ до поширення або відмови від поширення певного матеріалу.

У цих умовах основним напрямком розслідування буде виявлення винних осіб і доказування їх вини, а також встановлення безпосередніх причин вчинення кримінального правопорушення. Якщо в розпорядженні слідчого надходить документальне підтвердження дій з примусу журналіста, необхідно негайно провести його дослідження, встановити всі можливі характеристики документа та автора листа (факсимільного повідомлення, повідомлення з електронної пошти і т. д.) або фігуранта записаної на плівку розмови (в тому числі й по телефону). В разі успіху дослідження слідчий повинен дати оперативним підрозділам відповідні доручення що-

до збору інформації про підозрюваного. В іншому випадку паралельно повинна здійснюватися робота зі встановлення ролі такої особи в перешкоджанні: вона може виявитися як організатором або підбурювачем, так і особою, абсолютно непричетною до кримінально протиправного задуму.

Якщо підозрюваний безпосередньо контактував із журналістом або кимось з його родичів, необхідно оперативно допитати цих осіб про обставини такого контакту. В ході допиту, крім опису особи підозрюваного, особливу увагу слід звернути на характер висловлювань даної особи, що стосуються діяльності журналіста. Важливо з'ясувати, що стало причиною для висунення незаконних вимог, оскільки від цієї інформації залежать перспективи встановлення обставин кримінального провадження і правильна кримінально-правова кваліфікація вчиненого. У разі застосування до них насильства – провести огляд або судово-медичну експертизу для того, щоб виявити, зафіксувати й оформити процесуально наслідки завдання шкоди їх здоров'ю.

У ситуації, коли слідчий має підстави сумніватися в правдивості показань заявника та підозрювати його в інсценуванні перешкоджання, доцільно провести допити потерпілого, підозрюваного та свідків, а виявлені в їхніх показаннях невідповідності спробувати усунути в ході одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Окрему увагу необхідно приділити також аналізу ситуації, щоб висунути обґрунтовані припущення про те, хто міг би отримати вигоду такого помилкового звинувачення і з яких мотивів. Якщо логічним шляхом вдасться “вийти” на таку особу, основним завданням стає доведення наявності мотиву для перешкоджання, а потім і безпосередньої його участі (як правило, в якості організатора) в примусі журналіста.

В інших слідчих ситуаціях може бути встановлено подію кримінального правопорушення з ознаками перешкоджання законній професійній діяльності журналіста, але відсутніми (або майже відсутніми) відомостями про винну особу:

а) до редакції дзвонить невідомий і просить про розмову (зустріч) із журналістом. Потім невідомий уточнює, чи працює цей журналіст над певною темою і попереджає його про можливі “неприємності”, які можуть чекати на його близьких, якщо автор продовжить роботу над темою. Злочинні вимоги аноніма можуть бути спрямовані на недопущення публікації підготовлюваного матеріалу чи наступних його частин, припинення подальшого збору матеріалу, а також вилучення тиражу чи скасування його доставки на точки розповсюдження (якщо дзвінок адресований редактору) і т. д. Такі вимоги можуть бути передані поштою-запискою, поштовим повідомленням, у вигляді електронного листа і т. ін.;

б) на членів сім'ї журналіста (редактора) здійснюється тиск у певній формі. Наприклад, когось із них невідомі особи викрадають або зупиняють у під'їзді, на вулиці чи іншому місці, дзвонять додому або на роботу, підкидають за-

писки, в яких висловлюють погрози, рекомендують передати автору, що продовження його роботи може “обернутися для нього погано” і т. д. Таке звернення може бути передане найрізноманітнішими способами. При цьому особи, на яких чинився тиск, не в змозі чітко описати злочинця, не впевнені, що зможуть упізнати його за ознаками зовнішності, особливостями голосу або якимись іншими ознаками.

І в першому, і в другому випадку анонімні вимоги можуть полягати і в опублікуванні спростування вже поширених відомостей. Крім того, погрожуючи, злочинці можуть вимагати опублікування в якості спростування вже готового матеріалу, який буде переданий ними самими;

в) журналіст, незалежний автор, редактор засобу масової інформації, члени його сім'ї або його близькі також можуть стати безпосередніми жертвами насильницьких дій – нападів із заподіянням шкоди здоров'ю, або з погрозою для життя. Крім того, можлива ситуація, коли вони виявлять зіпсованим своє майно. При цьому мова в журналістському матеріалі може йти не про конкретну особу, а, наприклад, про велике підприємство, партійний рух і т. ін. (підпалені вхідні двері, розбитий автомобіль, спалений або пограбований дачний будиночок тощо). Однак у всіх цих випадках необхідно, щоб існувала інформація про справжню мету дій підозрюваних. В іншому випадку, ці дії будуть кваліфікуватися за іншими статтями КК України й буде втрачена можливість захистити конституційні права громадян на свободу слова та інформації, висловлення своєї думки.

В усіх перерахованих і аналогічних випадках першочерговими завданнями розслідування є: встановлення зв'язку між кримінально протиправними діями і журналістською діяльністю; виявлення слідів та ідентифікаційних ознак особи, підозрюваної у вчиненні перешкоджання. В подальшому, перевіряючи висунуті версії за допомогою передбачених КПК засобів, слідчий повинен спробувати виявити максимально можливу кількість даних, що характеризують злочинця і місце його знаходження, “просіяти” виявлених запідозрених осіб, встановити і за необхідності – затримати конкретного підозрюваного.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У статті наведено окремі слідчі ситуації, схожі між собою за низкою досить поширених характеристик. У кожному випадку набір процесуального та слідчого інструментарію повинен визначатися слідчим на основі індивідуального підходу кожної конкретної слідчої ситуації. Однак, ми пропонуємо практичним працівникам загострювати увагу на описаних вище особливостях і по мірі їх виявлення вживати рекомендованих заходів під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 171 КК України.

Список використаних джерел

1. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений : дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. Н. Колесниченко. – Харьков, 1967. – 509 с.

2. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1988. – 304 с.

В статье определены следственные ситуации, складывающиеся на первоначальном этапе расследования воспрепятствования законной профессиональной деятельности журналистов, предложен соответствующий алгоритм действий органов досудебного расследования.

The article deals with the investigation in the initial stage of investigation of the obstruction of the lawful professional activities of journalists, the algorithm of actions of the pre-trial investigation bodies are proposed.

Стаття надійшла до редакції журналу 10 вересня 2014 року.